

TAALPOLITIEK EN STAATSHERVORMING

Prof. Dr. Herman VAN GOETHEM

Onder historici van de Vlaamse Beweging is de belangstelling voor studie van de taalwetgeving en de staats hervorming niet opvallend groot. Dat moet verwondering wekken. De respons van het parlement en van de regeringen op de Vlaamse grieven heeft de Vlaamse Beweging mede de weg gewezen en is medebepalend voor het verhaal van die beweging. De behoedzame historicus moet echter nog steeds vaststellen dat hij vaak onvoldoende en soms zelfs niet is ingelicht over de verwezenlijking via het parlement van de taalwetgeving en de staats hervorming, terwijl dat nochtans hoogst essentiële onderdelen zijn van „het programma” van de Vlaamse Beweging. In de jaren sinds 1975 hebben we alvast wel een erg nieuwe, maar nog onvolledige kijk gekregen op de taalwetgeving, vóór de Tweede Wereldoorlog. Het gebrek aan andere exacte gegevens hindert de historiografen van de Vlaamse Beweging echter nog.

Ons exposé omvat twee luiken. In een eerste deel behandelen we de historiografie m.b.t. de taalwetgeving en de taalpolitiek vanaf de Franse annexatie tot op heden. In het tweede, veel kortere deel raken we het vacuüm aan inzake historiografie m.b.t. de staats hervorming in België.

I. Taalwetgeving en taalpolitiek, en de verfransing van Vlaanderen

Over de *taalwetgeving* vóór de Tweede Wereldoorlog werd heel wat onderzoek verricht, en we verkregen belangrijke en nieuwe informatie over het parlementaire ontstaan, de inhoud en de toepassing van een aantal taalwetten.

De studie van de taalwetgeving kan niet los worden gezien van de *taalpolitiek*, dus o.m. van de houding van de politieke partijen tegenover de Vlaamse Beweging. Hierover valt sinds 1975 heel wat te rapen, waarbij een debat aan de gang is dat soms erg polemisch aandoet.

Taalwetgeving en taalpolitiek staan op hun beurt in rechtstreeks verband met de *evolutie van de verfransing* in Vlaanderen en in Brussel: soms zijn taalwetgeving en taalpolitiek een toegangspoort tot de verfransing, zo b.v. de taalvrijheid verkondigd in art.23 van de Grondwet; soms zijn ze een antwoord op, een remedie voor die verfransing.

In dit eerste deel behandelen we dus de taalwetgeving, de taalpolitiek en de ermee verband houdende verfransing.

Voor de periode *tussen 1795 en 1830* zijn thans nieuwe inzichten voorhanden over de taalwetgeving en de taalpolitiek. Wijzelf bestudeerden de *Franse periode*. De

Franse revolutionairen hadden al van in 1790 ondervonden dat de verfransing van het overheidsapparaat in niet-Franstalig gebieden in Frankrijk geen sinecure was. Dat bleek niet enkel ten overvloede in de Elzas; in 1794, in volle Terreur, was radicale taalwetgeving voor gans Frankrijk in zeer vele niet-Franstalige gebieden dode letter gebleven. Vlaams-België nochtans verfransde zeer diepgaand bij de annexatie in 1795. Dat was niet het gevolg van een rigied beleid van de Fransen, maar moet in de eerste plaats worden toegeschreven aan de Belgische revolutionairen zelf. Na de politieke chaos van de voorgaande jaren opteerden zij ondubbelzinnig voor een echte annexatie door Frankrijk, en in die optiek hebben zij het ganse bestuurlijke en gerechtelijke apparaat ab ovo verfranst. (1) Arthur Vermeersch analyseerde in 1984 de taalsituatie te Brussel tijdens het *Verenigd Koninkrijk der Nederlanden*. De stijging van het aantal Franstalige autochtonen -van 15% in 1780 naar 25% in 1821- en de aanwezigheid van een 10.000-tal Fransen en vreemdelingen in deze stad is betekenisvol, omdat in deze groepen een politiek belangrijke elite thuishoorde. (2) Het erg belangrijke artikel van Lode Wils uit 1977 over de taalpolitiek van Willem I wees uit dat koning Willem I met zijn taalbesluiten van 1829 en 1830 geenszins zijn taalpolitiek volledig prijs gaf; hij deed slechts marginale concessies. (3) Studies op de praktijk wezen nadien uit dat het effect van die taalbesluiten inderdaad miniem was. Behalve dan te Brussel, voor wat het taalbesluit van 4 juni 1830 betreft. (4)

1. De evolutie, vanaf de Omwenteling, van de verfransing in Vlaanderen en Brussel in onderwijs, bestuur, rechtswezen en leger

Een constante in de beschikbare studies over de sectoren van het onderwijs, het bestuur en het gerecht is het gestage karakter van de verfransing in Vlaanderen buiten Brussel, na de Omwenteling. Die verfransing gebeurde maar zelden plots. Ze verliep vaak gespreid over vijf jaar, tien jaar, soms zelfs over meerdere decennia, en ze drong niet overal door.

Er zijn interessante parallellen tussen deze drie sectoren. Het hogere niveau (het humanioraonderwijs, de rechtbanken vanaf het arrondissementale niveau, de besturen vanaf de provincies) verfransde vlugger dan het lagere (het lager onderwijs, de kantonale rechtbanken, de gemeenten). De verfransing was dieper in de steden dan op het platteland. Daarnaast verfransde een gemengd arrondissement of kanton, met Vlaamse en Waalse gemeenten, vaak meer diepgaand; zo in het Kortrijkse en in Tongeren. De inwendige administratieve en gerechtelijke diensten verfransden meer dan de diensten waar de burger in rechtstreeks contact mee kwam. Op het lagere niveau drong de verfransing ook niet overal volledig door. Wellicht ontkwam het lager onderwijs nog het meest aan de greep van de verfransing, zeker op het platteland.

Dit brengt ons bij de territoriale verschillen in de verfransing. Oost- en West-

Vlaanderen verfransten relatief het minst. De provincie Antwerpen bekleedde een tussenpositie, met het eerder diep verfranste arrondissement Antwerpen, het opvallend vlaamsgezinde Turnhout en het zonder meer verfranste Mechelen. Laatstgenoemd arrondissement stond net als dat van Leuven onder de verfransende invloed van Brussel. Vlaams-Brabant en Limburg tenslotte stonden vooraan in de verfransing, maar de Vlaamse Beweging liet er toch ook haar invloed gelden.(5)

Het verfransingspatroon voor Brussel wijkt in deze sectoren duidelijk af van dat elders in Vlaanderen. Vanaf de septemberdagen van 1830 was de verfransing in de rechtspleging in Brussel volledig van hoog tot laag. Deze bevindingen gelden hoogst waarschijnlijk ook voor de administratie. Zelfs het lager onderwijs verfranste (6), zij het wellicht meer gestaag dan het bestuur en het gerecht.

Hoe dat spontane elan verklaren? In Vlaanderen kwam men onder het stelsel van taalvrijheid immers niet tot die diepgaande verfransing. Voor het bestuur en het gerecht was de achtergrond de volgende. Hoewel Brussel een belangrijke Franstalige minderheid had, waren de Waalse ambtenaren en magistraten tussen 1823 en 1830 weggebleven uit deze stad, omdat koning Willem er het Nederlands als enig wettelijke bestuurstaal had opgelegd. Na de Omwenteling volgde dus een inhaalbeweging van Waalse benoemingen in Brussel. Waalse ambtenaren en magistraten stroomden overigens toe, omdat deze stad de hoofdstad werd en omdat de nieuwkomers daar de beste plaatsen konden wegkapen. De Vlaamse functionarissen in Brussel pasten zich dadelijk aan: het samenwerken met Nederlandsonkundigen betekende voor hen als vanzelfsprekend het gebruik van de Franse taal. Zo stelden ze de hoofdstad open voor de Walen. Van Velthoven omschreef dit terecht in 1981 als: „de louter Franssprekenden niet of zo weinig mogelijk met het Vlaams lastig vallen”. De in Brussel scherper dan elders in Vlaanderen aangevoelde „noodzaak” om van Vlamingen tweetaligen te maken leidde anderzijds ook tot de verfransing van het lager onderwijs in de hoofdstad (7).

Interessant is de parallel in de negentiende eeuw tussen de territoriale verschillen in de verfransing en de houding van de Vlaamse parlementsleden tegenover de taalwetgeving in rechtszaken. Kamerleden uit de meer verfranste arrondissementen verdedigden in het parlement vaak minder Vlaamsvriendelijke standpunten. Dit is bijvoorbeeld zeer duidelijk voor Mechelen en Leuven. Het zou interessant zijn na te gaan in hoeverre deze parallellen ook gelden voor de taalwetgeving in andere sectoren dan het rechtswezen.

Het geleidelijke verfransingsproces in Vlaanderen geldt ook voor het leger. De taaltoestanden aldaar werden bestudeerd in het proefschrift van Richard Boijen (8), en ook in een artikel van Luc De Vos en Luc Coenen. Daar waar elders

taalvrijheid de officiële regel werd, decreeteerde het Voorlopig Bewind in 1830 dat in het leger het Frans de enige taal zou zijn voor administratie, bevel en opleiding. Vanwaar deze maatregel? De als noodzakelijk aangevoelde eenheid van commandotaal was een fundamenteel element in de taalproblematiek rond het leger. Voor militairen was eenheid in de bevelvoering immers een axioma. Het leidde bijvoorbeeld ook tot de opvatting dat de Belgische koning als opperbevelhebber van het leger niet onder ministeriële verantwoordelijkheid hoefde op te treden.

Het decreet over de legertaal uit 1830 stuitte op praktische problemen: meer dan de helft van de rekruten kende geen Frans, en daardoor moest de legeroverheid voor de alledaagse mededelingen wel het Nederlands gebruiken. De Minister van Oorlog verzocht al in 1833 in een omzendbrief aan de legeroversten, bij de opleiding rekening te houden met de Fransonkundigheid van de Vlaamse soldaten. Het overwicht van de beter geschoolde Walen in het officierenkorps, dat nog versterkt werd door de aanwezigheid van een heel aantal officieren van Franse nationaliteit, leverde echter onvermijdelijke problemen op. Het leger zou dus diep verfranst zijn en enkel het Nederlands dulden zoals de Jacobijnen andere talen in Frankrijk hadden geduld: daar waar het niet anders kon, en waar de werking van het leger belemmerd werd. Wat dat alles concreet betekende, wat dus „de achteruitstelling van de Vlamingen” in taalopzicht inhield, dat weten we echter nog niet. Het is de vraag of historisch onderzoek dat kan achterhalen.

2. De taalwetten

De houding van het Nationaal Congres in 1830 ten overstaan van de in artikel 23 van de Belgische Grondwet verkondigde taalvrijheid lijkt ons aan een nieuwe analyse toe. Heeft de Vlaamse historiografie in de voorbereiding van artikel 23 niet te zeer een gewilde intentie gezocht om Vlaanderen geheel en al te verfransen? Dat kan een interpretatie zijn die te veel uitgaat van datgene waar het nadien inderdaad op is uitgelopen. Misschien moet artikel 23 eerder in het licht begrepen worden van de periode 1795-1830. Het lijkt ons interessant, na te gaan in hoeverre de Congresleden de verfransing van na 1830 wel konden voorzien; misschien hebben zij, meer dan vermoed, te goeder trouw geloofd in een effectieve en reële taalvrijheid in Vlaanderen.

De taalwetten van 1873 af hebben vaak een duidelijke weerslag gehad op de zoëven geschetste verfransing van de instellingen in Vlaanderen. Voor de administratie, het gerecht en het onderwijs lag het in Brussel, zoals Van Velthoven (1984) heeft aangegeven, heel wat moeilijker. Het eigen „ville mixte”-karakter betekende ook in de ogen van de Vlamingen dat Brussel een ander taalstatuut moest genieten dan Vlaanderen.

Buiten Brussel was het effect van de taalwetten dus groot. Vooral in *rechtszaken* is dit erg duidelijk. De wet van 1873 was een omwenteling, die van 1889 betekende eveneens een fundamentele en ingrijpende verbetering, en ook de volgende taalwetten in rechtszaken drongen het Frans steeds meer terug. Van in 1873 en meer nog sinds 1889 werd het gebruik van de Franse taal in Vlaanderen duidelijk enkel nog voorbehouden voor tweetaligen; de Fransonkundigen daarentegen hadden een effectief recht op een Nederlandse rechtspleging. Alleen in processen met advocaten bleven de problemen reëel, en dat hing samen met hun Franse universitaire opleiding en met de noodzaak van een zo goed mogelijk pleidooi. Uit onze studie over de taaltoestanden in het Vlaams-Belgisch gerecht (1990) bleek het belangrijke en doorslaggevende aandeel van de katholieken in de ganse taalwetgeving in rechtszaken vóór 1914. We konden de vlaamsgezinde parlementsleden in 1873 en 1889 indelen in drie groepen: de radicale vlaamsgezinden, de middengroepen en de gematigden. Onder de katholieke volksvertegenwoordigers vonden we in 1873 30 à 35 radicale flaminganten uit het ganse Vlaamse land, bij de liberalen geen enkele. Het meerderheidsstelsel zorgde tussen 1873 en 1889 duidelijk voor een verdere polarisering van de standpunten, in Vlaams-Waalse en in katholiek-liberale zin.

De afwezigheid van Vlaamse liberalen in de Kamer tussen 1884 en 1900 doet geen afbreuk aan de waarde van de flamingantische katholieke stootkracht in het parlement gedurende deze periode. De standpunten die vlaamsgezinde liberalen toen i.v.m. de vernederlandsing van het gerecht verdedigden, buiten het parlement dan, vinden we bij de katholieken enkel terug bij de middengroep en, meer nog, bij de gematigden (9).

Zoals in de andere sectoren werden in de jaren dertig van deze eeuw in het rechtswezen de faciliteiten voor Franstaligen in Vlaanderen afgeschaft via een overgangsregeling. Van Cauwelaert realiseerde toen inderdaad zijn Minimumprogramma, zonder echter het uiteenvallen van de Belgische unitaire staat te kunnen tegenhouden. Centraal in dit succes m.b.t. de taalwetgeving was het feit dat de Walen de tweetalige minderheden in Vlaanderen in de steek lieten. Ze ontkwamen zo aan het alternatief dat hun de militante Vlamingen voorschotelden: tweetaligheid in Wallonië ten behoeve van de Vlaamse minderheden aldaar. Daarom werden de taalwetten in de jaren dertig met zeer grote meerderheden goedgekeurd. Alleen voor Brussel moest soms het principe-Van Cauwelaert, nl. het afdwingen dus van een bepaling door gebruik te maken van de Vlaamse numerieke meerderheid in het parlement, echt worden toegepast. De tweetaligheid van Brussel had immers geen negatieve gevolgen voor de Walen; zij steunden er dus de Franstaligen. Pas in 1992 zouden de Walen ook Brussel loslaten.

De eerste taalwet in de *administratie*, van 1878, zou tot in 1921 van kracht blijven; er zouden nog nieuwe wetten komen in 1932 en in 1962-1963. In welke mate

betekenden zij een vernederlandsing?

De naleving van een taalvoorschrift in de administratie is moeilijker afdwingbaar dan in rechtszaken, waar men kan schermen met de nietigheid van de rechtspleging. In administratieve aangelegenheden ligt dat moeilijker. De burger kan het recht krijgen om het Franse document te laten vervangen door een Nederlands document; de hogere overheid kan toezicht uitoefenen en eventueel tuchtsancties uitspreken. Veel meer is niet mogelijk.

In 1878 verwachtte men heil van de hogere overheid, in de eerste plaats van de regering en de vaak regeringsgetrouwe provinciegouverneurs. Het volgende blijkt uit een onderzoek onder leiding van Lode Wils en Lieve Gevers (87 gemeenten, vier arrondissementscommissariaten, het provinciebestuur van Antwerpen) en uit een artikel van Jean-Marie Lermytte (de 20 gemeenten van het arrondissement Roeselare) (10). De taalwet, nog onder de katholieken gestemd, maar mede goedgekeurd door de liberalen, werd niet toegepast ten tijde van de liberale regering in 1878-1884. Dat veranderde vanaf de katholieke machtsovername in juni 1884. Van toen af drong de vernederlandsing geleidelijk door.

Dit geleidelijke karakter was onvermijdelijk. De regering had immers geen middelen om de vernederlandsing hic et nunc af te dwingen; ze kon moeilijk het zo exceptionele tuchtrecht toepassen bij niet-naleving van omzendbrieven in deze zin. (In 1963 moest men zijn toevlucht zoeken tot niets minder dan de Vaste Commissie voor Taaltoezicht.) De ambtenaren konden zich de facto trouwens op een gebrek aan vertrouwdsheid met de Nederlandse administratieve taal beroepen. De wet van 1878 sorteerde onder de katholieke regeringen vanaf 1884 dus het geleidelijke effect dat men ervan kon verwachten. Bevorderd door ministeriële omzendbrieven en „grievencomités”, drong het Nederlands meer en meer door in de ministeries, in de diverse staatsdiensten zoals de spoorwegen, bij de provinciegouverneurs en de arrondissementscommissarissen, in de zin van de wet van 1878: voor de officiële mededelingen en in de betrekkingen met de gemeenten en met de burgers in Vlaanderen. Vanaf 1884 ontwikkelde zich ook een tendens tot vernederlandsing van de inwendige diensttaal in de gemeenten. Die kreeg nog een felle stimulans door de democratisering van het gemeentelijke stemrecht in 1895. Rond 1900-1910 gebruikten de gemeenten en de kleine en middelgrote steden in Vlaanderen het Nederlands. In de grote steden, behalve te Antwerpen, overwoog echter nog het Frans. De interne taal viel immers niet onder de wet van 1878. Voor wat de contacten met de burgers in deze steden betreft, is het niet duidelijk in welke mate Franskundige stedelingen met een Franse administratie te maken kregen.

Deze bevindingen zijn erg interessant. Er blijkt het duidelijke belang uit van de in de historiografie nochtans vermaledijde wet van 1878. Ze zijn het resultaat van seminariewerken van studenten geschiedenis in 1979-1981, onder leiding van Lode Wils en Lieve Gevers, en werden niet in extenso gepubliceerd. Wils gaf

enkel een korte samenvatting van de resultaten in een artikel in 1991. Gezien de schaarse literatuur over de taalwet van 1878 lijkt het ons wenselijk dat de gegevens zouden worden gepubliceerd, eventueel na controle van het opzoekwerk van de studenten. We kunnen immers niet de representativiteit inschatten van hun onderzoek (welke gemeenten, en van welke politieke signatuur? wat voor steekproeven?).

Op basis van datzelfde onderzoek kwam L. Wils in deel II van *Honderd jaar Vlaamse Beweging* eveneens tot een zeer intrigerende analyse van de taalwet van 1921 in bestuurszaken. Afgedwongen door de groep-Van Cauwelaert in ruil voor de voor de regering onmisbare steun in het parlement, betekende deze wet een verdere, radicale vernederlandsing in bestuurszaken, behalve te Brussel en in de Vlaamse gemeenten in Wallonië.

De wet van 1932, verrijkt in 1962-1963, voltooide de evolutie. Voortbouwend op de aanzet in de bestuurswet van 1921, vestigde ze het territorialiteitsbeginsel in Vlaanderen en Wallonië en het personaliteitsbeginsel in de tweetalige gebieden. De genese van deze wetten is nog niet het voorwerp geweest van een globale, diepgaande historische studie. Dat is een lacune van formaat. Deze wetgeving vormt de geografische basis voor de staats hervorming vanaf 1970. De toepassing van de wetten van 1932 en 1962-1963 werd evenmin bestudeerd, maar dit is misschien overbodig, omdat het algemeen bekend is dat ze vernederlandsend hebben gewerkt in de door Vlamingen gewenste zin. Er zijn echter wel nog te bestuderen deelaspecten, die problemen hebben opgeleverd: b.v. de beruchte talentellingen; de één- of tweetaligheid van de ambtenaren in de centrale besturen; het taalgebruik in de taalgemengde kantons vóór 1963; de taalfaciliteiten en aanverwante regelingen; de taalkaders in Sabena, A.B.O.S. en dergelijke. Over dat alles vindt men praktische juridische literatuur, kan men zich informeren in de pers. Meer is er echter niet.

In de marge van dit alles kunnen we ook nog de taalregelingen vermelden in het bedrijfsleven binnen het Nederlandse taalgebied, een zeer belangrijke sector in de geschiedenis van de vernederlandsing van Vlaanderen. Hoe was het vóór en na het decreet van 1973 gesteld met de taaltoestanden in de Vlaamse bedrijven? Voor een inzicht in de vernederlandsing van Vlaanderen en van zijn elite is het een even fundamenteel onderzoeksdomein als de taalwetgeving in bestuur, leger, gerecht en onderwijs.

Ook de taalwetgeving in het *onderwijs* levert onvermijdelijk het verhaal van een trage evolutie.

De verfransing van het middelbaar onderwijs na 1830 werd in alle schoolnetten gevoed door de overweging dat het Frans de natuurlijke omgangstaal moest zijn van de toekomstige leidinggevende elite in Vlaanderen. Uit het doctoraat van Marc Hanson over het Limburgs middelbaar onderwijs in 1830-1914 blijkt

duidelijk hoe omstreeks 1870 in het officiële en in het katholieke schoolnet onder invloed van taalbewuste leraren een reactie groeide op de verfransing (11). Ook Lieve Gevers (1975) wees daarop, voor het aartsbisdom Mechelen en het bisdom Brugge, en F. Simon (1975) stelde een gelijkaardig fenomeen vast in het stedelijk lager onderwijs te Gent (12). Voor nadere gegevens verwijzen we naar de bijdrage van Lieve Gevers tot dit colloquium. Dit geldt in globo ook voor wat hierna volgt. De taalwet van 1883 had alleen betrekking op het officieel middelbaar onderwijs, en niet op de vrije, katholieke scholen. In een vijftal bladzijden van deel I van *Honderd jaar Vlaamse Beweging* (1977) (13) bezorgde Lode Wils nieuwe inzichten over de genese van deze taalwet. Het komt ons voor dat de politieke context waarin die wet tot stand kwam, best het voorwerp zou worden van een aparte, meer diepgaande en uitvoerige analyse. Dat is nog niet gebeurd. Het aandeel van de katholieke oppositie in deze taalwet is in elk geval groot geweest. Marc Hanson bevestigt dat de liberale flaminganten na 1883 actie voerden voor een correcte toepassing van de taalwet, die echter aan duidelijkheid te wensen overliet. De wet leidde dan ook aanvankelijk tot een gebrekkige vernederlandsing. Aanvankelijk werd ze beter toegepast in de rijksmiddelhare scholen dan in de athenea, maar dat laatste verbeterde na de eeuwwisseling. De volledig toepassing van de wet liet echter nog te wensen over.

De katholieke flaminganten hunnerzijds grepen de wet van 1883 aan om bij de bisschoppen aan te dringen dat zij ook in hun onderwijsnet maximaal zou worden toegepast. Gevers en Hanson onderzochten de graad van de vernederlandsing in de colleges, en net als wijzelf voor de rechtszaken, vonden ook zij telkens drie groepen terug: een progressieve groep, een middengroep en een sterk verfranse groep. Zoals in het officiële net, kwam het hier dus tot een gedeeltelijke vernederlandsing.

Het belang van de wet van 1883 lag dan ook vooral in het feit dat ze de start betekende van een langzaam, maar onomkeerbaar proces van vernederlandsing in het ganse secundaire onderwijs in Vlaanderen.

Naast Hanson analyseerde ook Van Velthoven (1981) de taalwetten op het onderwijs uit de jaren 1910 en 1914 (14). De Evenredige Vertegenwoordiging had opvallende gevolgen voor de houding van de politieke partijen t.o.v. de Vlaamse Beweging. Sinds 1900 hadden ook Vlaamse liberalen en socialisten zitting in het parlement. Anderzijds had de democratisering van het stemrecht sinds 1894 geleid tot een grotere greep van de publieke opinie op de politici, die zelf ook vaker dan voordien democratisch ingesteld waren. Het betekende dat de taalwet van 1910 op het vrij en officieel middelbaar onderwijs Vlamingen tegen Walen werd aangenomen. Het weinig verregaande karakter ervan was het gevolg van het hardnekkige episcopaal verzet. De katholieken stonden echter niet enkel onder druk van de hogere clerus, maar ook van de Waalse vleugel van de partij die, net als in de andere partijen, vlaamsvijandig was. Vlaamsgezinde katholieke wetge-

ving leverde misschien wel stemmen op in Vlaanderen, maar kostte er in Wallonië. De gevolgen bleven niet uit bij de stemming over de taalwetgeving in 1914 op het lager onderwijs. Opnieuw kwam de gelaagdheid van het katholieke flamingantisme naar boven; maar ditmaal stemde een groot aantal Vlaamse katholieken tégen belangrijke bepalingen van de wet.

Over de toepassing van deze taalwetten van 1910 en 1914 bezitten we nog geen grondige studie, behalve voor Limburg voor de periode 1910-1914 (Hanson, 1990). Voor de schoolwet op het lager en middelbaar onderwijs van 1932 verwijzen we zonder meer naar de tekst van Lieve Gevers.

Over de wet van 1930 op de vernederlandsing van de Gentse universiteit waren we al vóór 1975 behoorlijk ingelicht; dit is echter minder het geval met de „Nolfwet” van 1923. Lieve Gevers behandelt in haar referaat de kwestie „Leuven-Vlaams”.

Tenslotte is er nog de taalwetgeving op het *leger*. Boijen bestudeerde diepgaand de wetten van 1913, 1928 en 1938. De eerste gaf slechts een kleine plaats aan het Nederlands in het leger, en dat bleek heel duidelijk tijdens de Eerste Wereldoorlog. In verband met de numerieke verhouding tussen Vlamingen en Walen in het Belgische leger kwam vanaf 1976 na een artikel van F. E. Stevens, een interessante discussie op gang; het blijkt nu dat de 80 % Vlamingen in het IJzerleger, niet veel meer is geweest dan een mythe, maar dan wel een die een zeer radicaliserend effect heeft gehad op de Vlaamse Beweging. Veel fundamenteeler al was de wet van 1928 die de eentalige compagnies erkende en voor het eerst tornde aan het axioma van de eenheid van het bevel. Voor beide wetten stonden de vlaamsgezinde katholieken alleen in hun strijd. In de jaren dertig kwam het, net als bij de andere taalwetten in deze periode, tot een vrij eensgezinde actie van de Vlamingen in het parlement over de partijgrenzen heen. Dat resulteerde in de uitstekende wet van 1938.

Er is dus thans, anno 1992, een flinke vooruitgang geboekt in de bestudering van de taalwetten. Het leger en het rechtswezen werden reeds in hun globaliteit bestudeerd. Voor het onderwijs zijn er belangrijke, maar meer partiële syntetische inzichten. Over het bestuur is het minst geweten, hoewel er reeds zeer interessante aanzetten zijn. Voor het onderwijs en het bestuur zijn de lacunes nog het grootst voor de periode na 1900.

3. De taalpolitiek na 1830: de politieke partijen tegenover de Vlaamse Beweging

In onze schets over de historiografie inzake de taalwetgeving raakten we reeds de kwestie aan van de houding van de katholieken en van de liberalen tegenover de Vlaamse Beweging.

De verhouding van de socialisten tegenover de Vlaamse Beweging neemt Romain Vanlandschoot voor zijn rekening in dit colloquium. Het komt ons voor dat de stellingen dienaangaande verdedigd in publikaties gaande van Michel Oukhow in de jaren zeventig over Jan Craeybeckx naar Harry van Velthoven (1981), opnieuw moeten worden gewogen in het licht van wat de hiernavolgende overwegingen.

De na 1975 gevoerde polemiek tussen historici over de katholieken en de liberalen beperkt zich vooral tot de betekenis van de katholieke regeringen voor de Vlaamse zaak tussen 1873 en 1900. Volgens de enen - de school rond Wils - werd toen degelijke taalwetgeving afgedwongen, in 1884-1900 zelfs in versneld tempo. Volgens de anderen - Van Velthoven, Willemsen et alii - gebeurde er weinig opvallends in die periode.

Over de periode 1900-1914 is er meer eensgezindheid, maar wel in volgende zin: voor de eersten valt de katholieke taalwetgeving stil ingevolge de Evenredige Vertegenwoordiging; voor de vernederlandsing van het onderwijs kwam daar bovendien de negatieve houding van het episcopaat bij; voor de anderen is er niets dat nog stil kon vallen, want al vóór 1900 was het niet veel zaaks met de katholieke regeringen. Dat betekent wel dat beide groepen het eens zijn over het eindresultaat voor 1900-1914: geen fundamenteel vernieuwende taalwetgeving in deze periode...

Voor de periode na 1918 lijkt er fundamentele eensgezindheid te zijn over het belangrijkste punt: de taalwetgeving werd gaandeweg een vrije kwestie in de politieke partijen en leidde in de jaren dertig tot een vrij eensgezinde flamingantische opstelling van de Vlaamse parlementsleden.

Hoe vlaamsgezind waren dus katholieken en liberalen in 1873-1900? „Vlaamsgezindheid” is relatief: het doel van de flamingantische voorhoede is gaandeweg verschoven, o.m. van tweetaligheid in Vlaanderen naar eentaligheid. Het is dus een relatief begrip, waarbij men zich moet hoeden voor anachronistische a posteriori-redeneringen. Dat is een fundamenteel gegeven voor wie komen wil tot een positionering van de politieke partijen tegenover de Vlaamse kwestie.

Over de houding van de liberalen tegenover de Vlaamse Beweging in 1873-1900 bestaat er wel eensgezindheid, nuanceverschillen niet ten na gesproken. Zo zijn liberale flaminganten als Julius Vuylsteke, Jan Van Rijswijck en Julius Hoste belangrijke figuren geweest. De vrijzinnigheid heeft vanaf 1870 duidelijk bijgedragen tot de vernederlandsing van het officieel middelbaar onderwijs. Enzo-voorts. A. W. Willemsen bezorgde in 1976 een interessante synthese over het aandeel van de liberalen in de Vlaamse Beweging vóór 1914 (15).

Wat is echter de betekenis van die liberale vlaamsgezindheid, ten aanzien van wat de flamingantische politieke voorhoede in die periode eiste? Vallen algemeen beschouwd de liberale flamingantische standpunten samen met die van die voorhoede, of zijn ze zwakker van inhoud? We kunnen meer concreet zijn: zijn de

katholieken meer vlaamsgezind geweest dan de liberalen, of minder? Meer vlaamsgezind relateert het belang van het liberale aandeel in deze periode, want dan zijn de liberalen in verhouding tot de katholieke voorhoede meer lauwe flaminganten. Zijn ze meer vlaamsgezind, dan groeien zij uit tot de voortrekkers, terwijl de katholieken achterna hinkten. Het gaat dus niet zozeer om het negeren van de vlaamsgezindheid van de liberalen dan wel om hun positie ten aanzien van de katholieken.

Terloops dit. Deze discussie doet vrij vervelend aan, omdat ze zo verzuild lijkt. Is ze echt zo belangrijk? Wij menen dat, voor wat de geschiedenis van België zelf betreft, een juist zicht op de taalwetgeving van groter belang is. Maar ze heeft de geschiedenis van de partijen doordringend getekend. Als het allemaal zo verzuild aandoet, dan is het wellicht vooral omdat de taalkwestie in die tijd nu eenmaal in het kielzog van de partijtegenstellingen werd meegesleept.

Terug dus naar 1873-1900. Centraal in de polemiek over de houding van de politieke partijen tegenover de Vlaamse Beweging staat het inzicht in de genese en de weerslag van de taalwetten in deze periode. Een meningsverschil over de kwaliteit van deze wetten leidt onvermijdelijk tot, wat in de historiografie naar boven is gekomen, uiteenlopende conclusies over de houding van de katholieken tegenover de Vlaamse Beweging. En dus tot een andere inschatting van het liberale aandeel.

We hebben reeds de sinds de jaren tachtig verworven nieuwe inzichten over de negentiende-eeuwse taalwetten. De bijdrage van de katholieken is wezenlijk en doorslaggevend geweest. En de wetten zelf hebben een ingrijpend vernederlandsend effect gehad. Dat alles ontkracht het beeld van een lacuneuze, waardeloze wetgeving.

In rechtszaken waren de wetten het meest efficiënt, omdat daar ook de doeltreffendste sanctieregeling kon worden uitgewerkt.

Maar ook de taalwetten i.v.m. het bestuur (1878) en het middelbaar onderwijs (1883) hadden een belangrijk vernederlandsend effect. Dat het een of twee decennia duurde vooraleer ze behoorlijk werden toegepast, doet daaraan geen afbreuk. Voor de bestuurswet was die geleidelijk toenemende toepassing wellicht onvermijdelijk. Voor de onderwijswet werd de gebrekkige toepassing gedragen door de liberale én katholieke elite; Lieve Gevers wijst er in haar bijdrage op dat de wet van 1883 in de officiële scholen ongeveer even goed werd toegepast als in de katholieke. Dat kon enigszins worden verwacht, omdat in geen van beide groepen de elite in de voorhoede stond voor wat het middelbaar onderwijs betrof. De taalwetten hadden uiteindelijk een belangrijk en concreet vernederlandsend effect en luiden bovendien het begin in van een geleidelijke evolutie naar algehele vernederlandsing.

Vanuit de nieuwe inzichten in de kwaliteit van de negentiende-eeuwse taalwetten

moet o.i. worden geconcludeerd, dat tot 1900 het zwaartepunt van de Vlaamse Beweging, de voorhoede, zich bij de katholieken bevond.

Maar hoe duidelijk dat ook was, deze conclusie moet tenminste in drie opzichten toch worden genuanceerd. Zij geldt *vooreerst* niet voor de belangrijkste sector van alle, het onderwijs. Dat is van betekenis. De vlaamsgezindheid van de katholieken was naar de materie toe dus relatief. *Ten tweede* was niet de ganse katholieke partij vlaamsgezind. De vlaamsgezindheid van de katholieken was ook naar henzelf toe relatief, want gelaagd. In zulk een aangelegenheid een indeling maken is steeds arbitrair, maar een driedeling onder de vlaamsgezinden lijkt toch het meest aangewezen. Er waren radicale vlaamsgezinden – een numeriek belangrijke groep – en gematigde, en daar tussenin bewoog zich een middengroep. Daarnaast was er een vlaamsvijandige, vooral Waalse minderheid onder de katholieke volksvertegenwoordigers. Ze nam al na 1884 in omvang toe naarmate de taalkwestie de publieke opinie steeds meer polariseerde, en ze zou nog vergroten na de invoering van de Evenredige Vertegenwoordiging omdat de katholieke partij nu meer en meer op haar Waalse vleugel steunen moest. *Ten derde* stonden de katholieke regeringen zelf niet vooraan in de Vlaamse Beweging. De ministers behoorden soms tot de middengroep van de vlaamsgezinden, soms tot de vlaamsvijandige, maar vooral tot de gematigde vlaamsgezinde strekking. Als een wet soms verder ging dan wat de ministers verdedigden, dan was dit mogelijk, omdat een regering niet zoals vandaag steeds ontslag nam, als zij zich door haar parlementaire meerderheid gedesavoueerde voelde.

Er zullen nog wel meer nuances aan te brengen zijn. Is het b.v. werkelijk zo, dat de liberalen, en vanaf 1894 ook de socialisten, de grens bepaalden tot waar de katholieken konden gaan met hun taalwetgeving? Ook wij hebben dat vroeger geschreven, maar thans zijn we daar niet meer zo van overtuigd. De katholieken waren allesbehalve homogeen flamingantisch. De weliswaar belangrijke groep radicale vlaamsgezinden bleef een minderheid. Als deze radicale flaminganten hun slag niet behaalden, dan was dat niet enkel aan liberale of socialistische tegenstemmen te wijten, maar ook aan katholieke. Maar speelde in de terughoudendheid van de katholieken ook niet vrees voor links straatrumoer een rol, zoals in 1857, 1871, 1884, 1899? Dat is zeer de vraag. Zou de oppositie wel bereid geweest zijn om dat zo belangrijke oppositiewapen te gebruiken tegen taalwetten? De liberalen en de socialisten, en in 1899 ook de christen-democraten, kwamen op straat voor fundamentele levensbeschouwelijke kwesties (de „kloosterwet”, de reactionaire regeringen van 1870 en 1884) of voor de democratisering van het stemrecht. Beroerde de taalkwestie hen ook in die mate? De quasi afwezigheid ervan in de briefwisseling van vele belangrijke leidinggevende politici stemt, wat dat betreft, tot nadenken.

II. Geschiedenis van de staatshervorming

We kunnen onze uiteenzetting niet besluiten zonder een woord over de historiografie van de staatshervorming. Dat die hier enkel *in fine* wordt behandeld, is veelbetekenend: anno 1992 is de oogst nog zeer mager. De studie van de achtergronden, van de genese en van de toepassing van de taalwetten is van overwegend recente datum. De staatshervorming die in het verlengde ligt van deze taalwetgeving, wacht nog op een diepgaande analyse.

Er zijn al deelaspecten bestudeerd, waarvan wellicht het belangrijkste het probleem-Brussel sinds Hertoginnedal. Maar de studie van de ganse staatshervorming levert uiteraard een ruimer perspectief op.

Daarvoor volstaat het niet de Vlaamse Beweging te bestuderen. Ook de Waalse moet in het onderzoek worden betrokken. Daarbij zijn fundamentele vragen nog onbeantwoord. Wat is en was de betekenis van het federalistische denken kort vóór 1914 en in het interbellum? We denken daarbij o.a. aan de ideeën rond de bestuurlijke scheiding, aan het „Studiecentrum voor de hervorming van de Staat”, aan federalistische denkoefeningen zoals die van Herman Vos – net op het ogenblik dat het parlement de bestuurswet van 1932 besprak! –, aan het geweigerde ontslag van de regering-Pierlot in april 1940 die officieel struikelde over een splitsing van het Ministerie van Onderwijs. Wat is de invloed van de Van Cauwelaert-strategie geweest op het Waalse denken? Wanneer en in welke omstandigheden werd voor de taalwetgeving de fundamentele basisoptie gekozen van het territorialiteitsbeginsel in eentalige gebieden, met het oog op een federale uitbouw van het land. Enzovoorts.

Voor de zo talrijke vragen die kunnen rijzen, is al heel wat bronnenmateriaal voorhanden. Tegenover de ontoegankelijkheid van de recentste archieven, staat het gegeven dat zovele acteurs nog in leven zijn.

Wie voelt zich geroepen om dit opus magnum aan te vatten?

VOETNOTEN

- (1) VAN GOETHEM, H., “Eén volk, één taal. Nationalisme en taalwetgeving in Frankrijk vanaf 1670 en in de geannexeerde Zuidelijke Nederlanden (1795-1813)”, in: *WT*, 1987, 57-64, 65-86, 129-147.
- (2) VERMEERSCH, A.J., “De taalsituatie tijdens het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden, 1814-1830”, in: *Taal en Sociale Integratie*, IV, Brussel, 1981, 389-404.
- (3) WILS, L., “De taalpolitiek van Willem I”, in: *BMGN*, 1977, 81-87; *WT*, 1985, 193-201.
- (4) Cfr. VAN GOETHEM, H., *De taaltoestanden in het Vlaams-Belgisch gerecht, 1795-1935*, (Verhandelingen van de KAWLSK van België, Klasse der Letteren, 1990, nr. 134), Brussel, 1990, 120-125.
- (5) Cf. vooral HANSON, M., *Van Frans naar Nederlands. De taalsituatie in het Limburgs middelbaar onderwijs 1830-1914*, (Maaslandse Monografieën, 49), Leeuwarden-Maastricht, 1990, 332 p.; VAN GOETHEM, H., *De taaltoestanden in het Vlaams-Belgisch gerecht, 1795-*

- 1935, (Verhandelingen van de KAWLSK van België, Klasse der Letteren, 1990, nr. 134), Brussel, 1990, 358 p.; WILS, L., "L'emploi des langues en matières judiciaires et administratives dans le royaume de Belgique", in: *Revue du Nord*, 1991, 51-59.
- (6) Cf. VAN VELTHOVEN, H., "Taal en onderwijspolitiek te Brussel, 1878-1914", in: *Taal en Sociale Integratie*, IV, Brussel, 1981, 269.
- (7) VAN VELTHOVEN, H., "De taalwetgeving en het probleem Brussel, 1830-1914", in: *Taal en Sociale Integratie*, IV, Brussel, 1981, 248, alwaar het citaat.
- (8) BOIJEN, R., *Taaltoestanden en taalwetgeving in het Belgische leger 1830-1914. Kroniek van een lijdensweg*, doctoraatsverhandeling, Leuven, 1991. Ook COENEN, L. en DE VOS, L., "De taaltoestand in het Belgische leger 1830-1914", in: *WT*, 1988, 89-108.
- (9) Cf. VAN GOETHEM, H., *De taaltoestanden*, 170-177, 197-208, 284-289.
- (10) LERMYTTE, J.-M., "Het administratief taalgebruik in West-Vlaanderen 1878-1885", in: *De Biekorf*, 1978, 23-32; WILS, L., "L'emploi des langues en matières judiciaires et administratives dans le royaume de Belgique", in: *Revue du Nord*, 1991, 60-64 en 70.
- (11) WILS, L., *Honderd jaar Vlaamse Beweging*, dl. II, Leuven, 1985, 117-123.
- (12) HANSON, M., *Van Frans naar Nederlands. De taalsituatie in het Limburgs middelbaar onderwijs 1830-1914*, (Maaslandse Monografieën, 49), Leeuwarden-Maastricht, 1990, 332 p.
- (13) GEVERS, L., "In het spoor van de vernederlandsing. Het Nederlands als vak en voertaal in het katholiek middelbaar onderwijs van het aartsbisdom Mechelen en het bisdom Brugge 1864-1893", in: *De Grootte Stooringe 1875. Historische bijdrage tot de geschiedenis van de Vlaamse Studentenbeweging*, Rumbek, 1975, 181-270. SIMON, F., "De verfransing van het stedelijk lager onderwijs te Gent: vlaamsgezinde onderwijzers en het verfranste liberale stadsbestuur (1867-1872)", in: *WT*, 1980, 153-166. Ook HANSON, M., "Taaltoestanden en moedertaalonderricht in het humanioraonderwijs tijdens het episcopaat van J.B. Malou, 1848-1864", in: *De Grootte Stooringe 1875. Historische bijdrage tot de geschiedenis van de Vlaamse Studentenbeweging*, Rumbek, 1975, 291-337.
- (14) WILS, L., *Honderd jaar Vlaamse Beweging*, dl. I, Leuven, 1977, 110-115.
- (15) VAN VELTHOVEN, H., *De Vlaamse kwestie 1830-1914*, 223-235 en 321-345.
- (16) WILLEMSSEN, A.W., "Liberalisme en Vlaamse Beweging vóór 1914", in: *Gedenkboek 125 jaar Willemsfonds (1851-1976)*, Gent, 1976, 153-165; ook in: *De Vlaamse Gids*, 1976, 48-59.